

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

РАХУБА НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 376-056.262.016:502(043.3)

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО
НЕЖИВУ ПРИРОДУ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЗІ ЗНИЖЕНИМ ЗОРОМ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ФЕДОРЕНКО Світлана Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
професор кафедри тифлопедагогіки;

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник МАЛЮХОВА Наталія Іванівна.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
МИРОНОВА Світлана Петрівна,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, завідувач кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук
КУПРАС Віра Василівна,
комунальний заклад освіти «Навчально-
реабілітаційний центр №12»
Дніпропетровської обласної ради,
заступник директора з навчальної роботи.

Захист відбудеться «03» червня 2015 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університеті імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «30» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М.Медведєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі реформування системи вітчизняної освіти пріоритетним напрямком є забезпечення безперервності та наступності між усіма її ланками. Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» провідна роль належить саме дошкільному навчальному закладу як початковій ланці формування особистості. Це унікальний період, в якому закладаються основи всього майбутнього розвитку людини. Результатом навчально-виховної діяльності має стати успішна особистість, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості у самостійному дорослому житті. Реалізація цього завдання безпосередньо залежить від організації навчально-виховного процесу в дошкільному закладі.

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти важливого значення у розвитку дитини надається екологічному вихованню, що реалізується через сферу «Природа». Реалізація завдань екологічного виховання відбувається на освітній лінії «Дитина в природному доквіллі», а саме таких її складових, як «Природа планети Земля» та «Життєдіяльність людини в природному доквіллі», що дозволяє не лише познайомити дітей з об'єктами і явищами живої та неживої природи, а також показати взаємозв'язок природного доквілля та життєдіяльності людини (А.М. Богущ, О.А. Ванцовська, Н.М. Горопаха, Н.М. Кот, С.П. Миронова, Т.С. Науменко, Н.О. Рижова та ін.)

Дане питання набуває особливої актуальності в спеціальному дошкільному закладі для дітей з порушеннями зору, оскільки особливості пізнавальної діяльності при порушеннях зору чинять значний вплив на формування адекватних природничих уявлень. Так, дослідженнями Л.С. Вавіної, І.М. Гудим, В.В. Купрас, О.Г. Литвака, Л.І. Плаксіної, І.О. Сасіної, Т.П. Свиридюк, Л.І. Солнцевої, Є.П. Синьової, С.В. Федоренко та ін. визначені специфічні особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору. Знання даної категорії дітей про предметний світ носять частковий, неповний і фрагментарний характер, а труднощі співвіднесення ознак предмета зі словом обумовлена недостатністю знань дітьми з порушеннями зору ознак реальних об'єктів і збідненим практичним досвідом.

Тому одним з найважливіших завдань навчально-виховного процесу є забезпечення дошкільним навчальним закладом всебічного розвитку дитини дошкільного віку з порушеннями зору, що, передусім, полягає у формуванні конкретних, адекватних дійсності уявлень про навколишній світ та активізації її пізнавальної діяльності.

У загальній дошкільній педагогіці широко розкриті теоретичні та методичні підходи до формування природничих уявлень у дітей, зокрема, це роботи А.М. Богущ, Н.В. Лисенко, З.П. Плохій, Н.М. Кот, К.Л. Крутій, Н.О. Рижової та ін.

Окремі аспекти питання формування уявлень про природу у дітей з порушеннями зору досліджували вчені тифлопедагоги. Так, формуванню

уявлень про живу природу у сліпих дітей присвячені дослідження Н.С. Царик; В.С. Ізотова вивчала особливості формування уявлень про неживу природу у сліпих дошкільників; питання важливості образотворчої діяльності в розвитку уявлень сліпих молодших школярів знайшли відображення в роботах О.О. Набоченко; дослідження С.О. Покутневої стосувалися питання розвитку усного зв'язного мовлення дошкільників з порушеннями зору під час ознайомлення з навколишнім світом, а також пошуку шляхів та засобів компенсації пізнавальної діяльності під час даного виду діяльності; Н.І. Малюхова розглядала особливості уявлень про неживу природу у слабозорих учнів із інтелектуальною недостатністю. Досліджень, спрямованих на формування уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором, не виявлено, що й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Особливості формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова «Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів». Тема затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 26 грудня 2011 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол №1 від 31.01.2012 р.).

Об'єкт дослідження – процес екологічного виховання в спеціальних дошкільних закладах для дітей з порушеннями зору.

Предмет дослідження – особливості формування уявлень про об'єкти і явища неживої природи у дітей зі зниженим зором дошкільного віку.

Мета дослідження: розробка, обґрунтування та перевірка ефективності методики корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дошкільників зі зниженим зором.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати загальну та спеціальну психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження.
2. Вивчити рівень сформованості уявлень про неживу природу у дітей дошкільного віку зі зниженим зором.
3. Визначити особливості уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дітей дошкільного віку зі зниженим зором.
4. Розробити методику корекційно-педагогічної роботи із формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором та експериментально перевірити її ефективність.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали положення загальної, вікової і спеціальної психології та педагогіки: про значення сенситивних періодів в розвитку дитини (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін та ін.); про співвідношення первинних і вторинних порушень в структурі

дефекту (Л.С. Виготський); про корекцію і компенсацію відхилень в ході спеціального навчання осіб з вадами психофізичного розвитку (В.І. Бондар, Л.С. Виготський, О.Г. Литвак, Л.І. Солнцева, Є.П. Синьова, В.В. Тарасун, С.В. Федоренко, Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет та ін.); про нерозривну єдність біологічного та соціального чинників (Л.С. Виготський, І.С. Моргуліс, Є.П. Синьова та ін.); про провідну роль діяльності в розвитку психічних процесів (П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонт'єв та ін.); виникнення психічних новоутворень в пізнавальній і мотиваційній сферах, що мають істотне значення в розвитку особистості дитини (Л.А. Венгер, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.М. Дьяченко, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Т.В. Лаврент'єва, О.М. Леонт'єв, Г.О. Люблінська, М.М. Подд'яков та ін.); сучасних концепціях розвитку дошкільного виховання в Україні (А.М. Богуш, О.Л. Кононко, Т.І. Поніманська та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використаний комплекс взаємопов'язаних методів, зокрема, *теоретичних*: аналіз, систематизація та узагальнення даних загальної й спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження з метою визначення теоретико-методичних засад і основних підходів для визначення особливостей і шляхів формування уявлень про об'єкти неживої природи у дітей дошкільного віку; *емпіричних*: аналіз і вивчення документації та дитячих робіт, досвіду роботи вихователів та тифлопедагогів для об'єктивної оцінки сучасного стану роботи із ознайомлення з неживою природою в спеціальних закладах освіти для дітей з порушеннями зору; педагогічний експеримент з констатувальною та формувальною частинами для визначення рівнів сформованості уявлень про неживу природу у старших дошкільників з нормальним і порушеним зором та перевірки ефективності впровадження методики корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дітей дошкільного віку зі зниженим зором; *методи обробки статистичних даних*: кількісна та якісна обробка одержаних результатів дослідження, статистична обробка за критерієм Фішера (кутове перетворення Фішера) для доведення значущості відмінностей в експериментальній та контрольній групах після проведення формувального експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- подано цілісну характеристику особливостей уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором;
- визначені принципи та напрямки роботи із ознайомлення дошкільників зі зниженим зором із неживою природою;
- вивчені особливості формування уявлень про об'єкти неживої природи у дошкільників старшого дошкільного віку зі зниженим зором;
- науково обґрунтовано спеціальну методику корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором;

уточнено зміст спеціальної освіти дошкільників зі зниженим зором; роль педагогів та батьків у формуванні уявлень про природу у слабозорих дітей; *набуло подальшого розвитку* положення про корекційну спрямованість навчально-виховного процесу в спеціальному дошкільному закладі; організаційні форми, методи та прийоми екологічного виховання дошкільників з порушеннями зору.

Практичне значення дослідження. Виявлені специфічні особливості уявлень про неживу природу старших дошкільників зі зниженим зором мають бути значущими для диференційної діагностики психічного розвитку даної категорії дітей. Розроблена методика може бути використана тифлопедагогами та вихователями спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору. Результати дослідження можуть бути використані при розробці корекційно-розвиткових програм для дошкільників та лекційних курсів для студентів вищих навчальних закладів напряму «Корекційна освіта (тифлопедагогіка)», а також в системі післядипломної освіти педагогів спеціальних дошкільних закладів компенсуючого типу.

Упровадження результатів дослідження відбувалось у спеціальному дошкільному закладі для дітей з порушеннями зору та інтелекту №219 м. Києва (довідка №6 від 11 лютого 2015 року), дошкільному навчальному закладі №755 компенсуючого типу для дітей з порушеннями зору м. Києва (довідка №6 від 05 лютого 2015 року), Чернігівському дошкільному навчальному закладі №23 для дітей з вадами зору (довідка №4 від 26 січня 2015 року), НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка №316/15 від 18 лютого 2015 року).

Особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, полягає в обґрунтуванні основних положень особливостей уявлень про практичне призначення об'єктів неживої природи в життєдіяльності людини [6] та розробці педагогічних умов з формування уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором [7].

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Науково-методичні засади інтеграції дітей з порушеннями зору в соціум у процесі їх комплексної реабілітації» (Теребовля, 2010), «Сучасний світ і незрячі: становлення особистості з особливими потребами в інформаційному суспільстві» (Луцьк, 2012, 2013), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013), на III конгресі тифлопедагогів України «Шляхи реалізації права інвалідів по зору на якісну освіту в Україні» (Вигода, 2012), «Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії» (Острог, 2013), «Працевлаштування інвалідів в умовах імплементації Конвенції ООН про права інвалідів» (Славута, 2014), «Інклюзивна освіта в умовах сьогодення» (Київ, 2014); на проблемних семінарах-практикумах «Спеціальна дошкільна освіта дітей з порушеннями зору (Київ, 2011), «Правові аспекти діяльності підприємств громадських організацій інвалідів»

(Нетішин, 2014), «Співпраця вихователя та тифлопедагога в спеціальних групах» (Київ, 2014), «Використання індивідуального підходу на корекційних заняттях» (Київ, 2014), на секційному засіданні дефектологів «Навчальна діяльність в групі з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (Київ, 2013).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 8 публікаціях автора, з них: 7 статей у наукових фахових виданнях (2 у співавторстві), з них 1 – у виданні, зареєстрованому в наукометричній базі), 1 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (250 найменувань) та додатків. У тексті міститься 18 таблиць, 15 рисунків. Загальний зміст дисертації викладено на 202 сторінках, з них основного тексту – 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, його методологічні та теоретичні засади, розкрито наукову новизну, практичну значущість, подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** – «**Питання формування уявлень про природу у дітей в психолого-педагогічній літературі**» – проаналізовано загальну психолого-педагогічну вітчизняну та зарубіжну наукову літературу з питань основних науково-методичних підходів до формування природничих уявлень у дошкільників.

У психолого-педагогічній літературі питанню формування у дітей уявлень присвячено багато теоретичних робіт та експериментальних досліджень (Б.Г. Ананьєв, А.І. Великороднова, Л.А. Венгер, Л.В. Занков, Б.Ф. Ломов, В.С. Мухіна, А.В. Петровський, Ф.І. Фрадкіна та ін.). У них стверджується, що уявлення не можуть розглядатися як щось назавжди дане. Ясні й чіткі уявлення виникають не миттєво, у завершеному вигляді, а формуються, поступово вдосконалюючись та змінюючись під впливом все нових і нових цілеспрямованих сприймань.

На значну роль зору в процесі формування уявлень вказують у своїх роботах Л.П. Григорьєва, А.І. Зотов, Г.Й. Каплан, Л.С. Моргуліс, Л.А. Новікова та ін. Зір, як і інші види чутливості, дає людині інформацію про навколишній світ у вигляді відчуттів, сприймань та уявлень.

Спеціальними тифлологічними дослідженнями (В.О. Феоктістова, С.О. Покутнева, Н.Г. Морозова, Т.П. Свиридюк, Л.І. Солнцева, Л.І. Плаксіна та ін.), що стосувалися пізнавальної активності дітей з порушеннями зору, було встановлено, що внаслідок порушення зору та ослабленості нервової системи інтерес до навколишнього середовища та активність дитини природним шляхом не збуджуються. Вони потребують постійної стимуляції сприймання, збудження інтересу до навколишнього світу, допомоги у дослідженні властивостей предметів та явищ, їх різноманітних якостей і

відношень, що забезпечить успішність розвитку пізнавальних інтересів; формування навичок диференціювання певних ознак, порівняння предметів та явищ, їх узагальнення.

Вивченням проблем природничого виховання дітей займалися видатні педагоги минулого О.В. Духнович, Я.А. Коменський, Г.Й. Песталоцці, Б.Е. Райков, С.Ф. Русова, В.О. Сухомлинський, Є.І. Тихеева, К.Д. Ушинський та ін. Вони вказували не лише на те, як природа впливає на розвиток та формування особистості, але й відмічали, що необхідно навчити та виховати молоде покоління, яке здатне бережливо ставитися до природи як національного суспільного багатства, вмітиме передбачати наслідки своєї поведінки, а також дій інших людей у природі, охороняти та примножувати багатства рідної природи. Сьогодні – це питання екологічної освіти та виховання. В Україні, як і в усьому світі, воно є одним з актуальним. Різні аспекти формування екологічної культури у дітей розкривають дослідження А.М. Богуш, О.А. Ванцовської, Н.М. Горопахи, Н.В. Лисенко, Т.С. Науменко, З.П. Плохій, Н.М. Кот, К.Л. Крутій, Н.О. Рижової та ін. Роботи зазначених науковців поклали початок екологічному підходу в ознайомленні дітей з природою. В них визначається, що формування уявлень у дітей про навколишній світ, а на їх основі й екологічної культури дитини, потрібно розпочинати якомога раніше, оскільки саме в дошкільному віці в дитини мають бути закладені елементарні основи екологічної культури та знання про екологічно-доцільну поведінку людини.

Аналіз результатів досліджень провідних науковців у галузі тифлології (Ю.О. Войтюк, І.М. Гудим, Н.І. Малюхова, І.О. Сасіна, Є.П. Синьова, Т.П. Свиридюк, Б.К. Тупоногов та ін.) дозволив визначити основні труднощі формування уявлень про навколишній світ у дошкільників зі зниженим зором: знаходження необхідної інформації, виділення суттєвого; здійснення операцій порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оперування поняттями; відтворення інформації з власного досвіду; складність застосування знань у нестандартних ситуаціях; здійснення самоконтролю та самооцінки в процесі виконання завдань, що виявляється у некритичності до помилок сприймання зорових образів, образ сприймається без співвідношення з реальним предметом в об'єктивній дійсності.

Багатьма експериментальними дослідженнями (М.І. Земцова, О.Г. Литвак, Н.І. Малюхова, І.С. Моргуліс, Т.П. Свиридюк, Є.П. Синьова та ін.) доведена принципова можливість пізнання дітьми з глибокими порушеннями зору предметів і явищ навколишньої дійсності та створення у них повноцінних уявлень про неї. Завдяки взаємодії аналізаторів і розвитку вищих форм пізнавальної діяльності при порушеннях зору цілком можливо формувати складні синтетичні образи докільця, правильно відображати предмети і явища навколишньої дійсності.

Ураховуючи те, що основні закономірності розвитку дітей з порушеннями зору є спільними зі зрячими дітьми (Л.С. Виготський, М.І. Земцова, О.Г. Литвак), необхідно всебічно використовувати дошкільний

вік як найбільш сенситивний для отримання уявлень про навколишні предмети живої та неживої природи й мовленнєвого оформлення сприймань та уявлень у цій області.

У другому розділі – «Особливості уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором» - висвітлено організацію, методикау та результати констатувального експерименту.

Метою констатувального етапу дослідження було вивчення стану та особливостей сформованості уявлень у дітей зі зниженим зором старшого дошкільного віку про неживу природу за компонентно-критеріальною системою оцінювання.

Для визначення особливостей уявлень старших дошкільників зі зниженим зором до участі в констатувальному експерименті було залучено 3 групи дошкільників (відповідно до гостроти зору з оптимальною оптичною корекцією): діти з нормальною гостротою зору, діти з пограничною гостротою зору (vis від 0,5 до 1,0) та діти зі зниженою гостротою зору (vis до 0,4).

Результати ознайомлення з дошкільною документацією тифлопедагогічного напрямку виявили наявність у дітей певних особливостей пізнавальної сфери, зокрема: загальне зниження пізнавальної активності; ускладнення мнемічних та мисленнєвих процесів і операцій; звуження кола інтересів тощо.

Вивчення рівня методичної та практичної підготовки педагогів до роботи з дітьми з розділу «Природа» показав, що вони потребують методичної підтримки з боку вихователя-методиста та проведення спеціальних семінарів-практикумів, тренінгів в рамках дошкільних навчальних закладів з розділу «Природа», оскільки лише у 5,6 % педагогів дошкільних навчальних закладів та у 10,5 % педагогів спеціальних дошкільних навчальних закладів відмічено його високий рівень та майже половина має допустимий.

Результати анкетування батьків, спрямованого на вивчення їх обізнаності в ознайомленні дітей із об'єктами та явищами неживої природи, показали, що лише близько 16 % з них розповідали своїй дитині про те, що існує жива та нежива природа. Не всі опитані батьки мають правильні уявлення про об'єкти та явища неживої природи – рівень їх обізнаності досить низький, лише близько 50 % самі мають правильні уявлення про об'єкти та явища неживої природи. Суттєвої різниці в обізнаності про неживу природу у батьків зрячих дітей та батьків дітей з порушеннями зору у ході дослідженнями не зафіксовано.

Виявлення загальної обізнаності дітей старшого дошкільного віку про світ природи в ході бесіди показав, що переважна більшість дошкільників з нормальним (76,9 %), пограничним (62,5 %) та зниженим зором (50 %) називали об'єкти живої природи, фактично, безпомилково, у великій кількості, відповіді були повні та емоційно насиченими. Що ж стосується уявлень про неживу природу, то високий рівень обізнаності у цій сфері

показали 51,9 % дітей з нормальним зором, 26,1 % дітей з пограничним зором та лише 13,2 % дітей зі зниженим зором.

Вивчення рівня сформованості у старших дошкільників з нормальним та порушеним зором уявлень про неживу природу проводилося за виділеними компонентами: когнітивним (впізнання та називання об'єкта неживої природи в звичній і незвичній ситуації, виділення його ознак при безпосередньому сприйманні та з використанням наявного запасу уявлень про даний об'єкт); практичним (виявлення уявлень про призначення об'єктів і явищ неживої природи в житті та діяльності людей) та поведінковим (вміння використовувати об'єкти та явища неживої природи з урахуванням їх властивостей у самостійній творчій діяльності дітей). Результати представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця рівнів сформованості уявлень про неживу природу за когнітивним, практичним та поведінковим компонентами у старших дошкільників (у%)

Компоненти	Рівні сформованості уявлень	Категорія дітей		
		нормальний зір	пограничний зір	знижений зір
Когнітивний	початковий	11,9	33,5	48,8
	низький	44,3	42,6	38,0
	середній	31,5	18,7	12,1
	високий	12,3	5,2	1,1
Практичний	початковий	20,3	51,2	56,8
	низький	38,5	30,9	30,0
	середній	26,6	13,5	10,6
	високий	14,6	4,4	2,6
Поведінковий	початковий	33,5	55,6	80,0
	низький	29,6	28,4	16,3
	середній	18,8	10,8	2,6
	високий	18,1	5,2	1,1

Найкращі результати сформованості уявлень у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором про неживу природу отримані за когнітивним компонентом. Такі дані дослідження ми пов'язуємо з тим, що при порушеннях зору спостерігається дивергенція (нерівномірність) у розвитку вищих психічних функцій (мовлення, мислення), які мало страждають від порушень зору і швидко розвиваються, і таких формувань, як координація рухів, просторове орієнтування та вміння виконувати практичні дії. У зв'язку з цим типовим для дітей з порушеннями зору є нерівномірність розвитку знань і вмінь. Тобто, у старших дошкільників зі зниженим зором краще сформовані уявлення про об'єкти неживої природи, вони можуть узагальнити ці уявлення в назвах, виділити ознаки об'єкта неживої природи

при безпосередньому сприйманні (когнітивний компонент), але їм значно важче (через низький рівень пізнавальної активності та недостатній чуттєвий досвід) встановити практичне призначення об'єктів неживої природи в житті та діяльності людей (практичний компонент) та діяти з ними (поведінковий компонент).

Узагальнення отриманих даних за всіма компонентними складовими уявлень про неживу природу дали можливість визначити загальний рівень сформованості уявлень про неживу природу у старших дошкільників (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень сформованості уявлень про неживу природу у старших дошкільників (у%)

Рівні сформованості уявлень	Категорія дітей		
	нормальний зір	пограничний зір	знижений зір
початковий	21,9	46,8	61,9
низький	37,5	34,0	28,1
середній	25,6	14,3	8,4
високий	15,0	4,9	1,6

Рівень сформованості уявлень про неживу природу у старших дошкільників залежить від стану зору. Так, для дітей з пограничним та зі зниженим зором характерний початковий рівень сформованості даних уявлень, відповідно 61,9 % та 46,8 %. Значна частина зрячих дітей, а це близько 25,6 %, показала середній рівень сформованості уявлень про неживу природу, тоді як дітей з пограничним зором, які були віднесені до цього рівня, було майже вдвічі менше – 14,3 %, у свою чергу дітей зі зниженим зором лише близько 8,4 %. Високий рівень сформованості уявлень про неживу природу зафіксований у 15 % зрячих дітей, 4,9 % дітей зі зниженим зором та лише в 1,6 % дітей зі зниженим зором.

Таким чином, результати експериментального дослідження показали, що в цілому зафіксовано різко знижені показники високих та середніх рівнів сформованості уявлень про неживу природу у дошкільників зі зниженим зором (1,6 % та 8,4 %), в той час як у дітей з нормальним зором ці показники значно вищі і становлять відповідно 15 % та 25,6 %. Це вказує на необхідність розробки спеціальної методики корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором.

У третьому розділі – «Методика формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором» – представлені методика формувального експерименту, обґрунтування та перевірка ефективності запропонованої методики корекційно-педагогічної роботи із формування уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором.

Старший дошкільний вік визначається відомими психологами та педагогами (Л.С. Виготський, О.В. Запорожець, Я.Л. Коломинський,

Г.О. Люблінська та ін.) як найбільш сенситивний період для активного пізнавального розвитку дитини. Беручи до уваги те, що сформовані уявлення про природу є базою для подальшого формування природничих понять (З.П. Плохій, К.П. Ягодовський), головною метою формувального експерименту стала розробка методики формування уявлень про об'єкти і явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

Дослідження відбувалось у 3 етапи: організаційно-діагностичний, корекційно-розвитковий та контрольний. На першому етапі дослідження була проведена діагностика вихідного рівня сформованості уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку за виділеними компонентами (когнітивним, практичним та поведінковим); була проведена підготовча робота, яка полягала в ознайомленні педагогічного колективу на педагогічній раді та батьків на батьківських зборах з результатами констатувального дослідження, планом і напрямками експериментальної роботи.

Другий етап (корекційно-розвитковий) включав в себе основний зміст роботи із формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором.

Побудова експериментальної роботи, спрямованої на формування уявлень про об'єкти і явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, базувалася на загальнодидактичних (взаємозв'язку всіх компонентів навчального процесу; науковості знань; систематичності та послідовності; доступності знань; зв'язку знань та вмінь із життям; виховної й розвивальної спрямованості знань; наочності навчання; свідомості й активності); спеціальних принципах навчання і виховання дітей зі зниженим зором (єдності діагностики і корекції відхилень в розвитку; корекційно-компенсаторної спрямованості навчання; посилення педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю дітей; педагогічного оптимізму; раннього педагогічного впливу; створення умов соціальної ситуації розвитку; індивідуального та диференційованого підходу; створення офтальмогігієнічних умов організації навчально-виховного та корекційно-розвиткового процесів), а також специфічних принципах екологічної освіти (гуманістичного виховання, прогностичний, позитивної спрямованості екологічного виховання, інтеграції, краєзнавчого підходу).

Особлива увага в організації та реалізації методики формування уявлень про об'єкти і явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором надавалась створенню екологічно-розвиткового середовища. При порушеннях зору спеціальна організація умов життя дітей буде не лише фактором пізнавального та соціального розвитку, але й фактором корекційно-компенсаторного впливу на вторинні відхилення у їх розвитку. Таким чином, були створені та удосконалені окремі елементи екологічно-розвиткового середовища: зона природи в груповій кімнаті, кімната-лабораторія, міні-музей природи, зона самостійної художньої діяльності,

виставковий центр, город, альпійська гірка, зона бібліотеки, зона релаксації та технічний комплекс.

Робота із формування уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором здійснювалася в таких напрямках: підвищення рівня фахової компетентності (майстерності) педагогів, проведення просвітницької роботи з батьками; робота педагогів і батьків з дітьми.

Підвищення рівня фахової компетентності педагогів з формування уявлень про неживу природу було спрямоване на усвідомлення педагогами значення природничої компетентності у становленні особистості дитини; актуалізацію знань зі змісту та умов формування у дітей уявлень про об'єкти і явища неживої природи починаючи з раннього віку, а також систематизацію власного досвіду з організації і проведення різних видів діяльності дітей з розділу «Природа». Зокрема, було проведено такі заходи: тематичні консультації; теоретичні семінари; інтерактивні семінари-практикуми; колективні перегляди інтегрованих занять вихователя з пріоритетом природничого спрямування та занять тифлопедагога з формування уявлень про неживу природу; засідання педагогічної ради тощо.

Просвітницька робота з батьками дітей, які брали участь у формувальному експерименті, відбувалася протягом усього часу проведення експериментального дослідження та реалізувалася через індивідуальні (консультації, навчання обстеженню об'єктів неживої природи тощо), групові (методичні об'єднання, психолого-педагогічні семінари, педагогічні ради, батьківські збори, організації навчання і обміну досвідом тощо) та наочно-інформаційні (тематичні стенди, ширмочки, планшети тощо) форми.

Формування уявлень у старших дошкільників зі зниженим зором про природу здійснювалося в різноманітних організаційних формах освітньої роботи, а саме: навчальних заняттях вихователя («Ознайомлення з навколишнім», «Віконечко в природу», «Розвиток мовлення» та ін.), корекційно-відновлювальних заняттях тифлопедагога (заняття за чотирма видами корекції: сенсорного, мовленнєвого розвитку, предметно-практичної діяльності та соціальна реабілітація особистості – відповідно до тижневої лексичної теми та враховуючи зміст програмового матеріалу занять вихователя); корекційно-розвиткових заняттях психолога, екскурсіях у природу, цільових прогулянках, повсякденних прогулянках по території дошкільного навчального закладу, колективній праці дітей у природі, чергуванні в куточку природи, гуртковій роботі. Основними методами ознайомлення дітей з об'єктами і явищами неживої природи були: показ та обстеження об'єктів сприймання, спостереження, розповіді, пояснення, елементарні досліді, моделювання, ігри з природними матеріалами тощо.

Ефективність розробленої методики формування уявлень про неживу природу перевірялася шляхом порівняльного аналізу вихідних рівнів сформованості уявлень про неживу природу дітей експериментальної та

контрольної груп, визначених перед початком експерименту та після формувального етапу дослідження.

Обробка контрольно-аналітичних даних під час їх порівняння з вихідними даними, отриманими на початку формувального експерименту та з даними констатувального експерименту здійснювалися з допомогою багатофункціонального критерію ϕ^* Фішера для оцінювання значущості відмінностей між процентним співвідношенням двох вибірок показників: вихідного і контрольного значення; експериментальної та контрольної груп.

У формувальному дослідженні взяли участь лише діти, які мають знижену гостроту зору (64 дитини ЕГ та 58 дітей КГ).

Узагальнені показники рівнів сформованості у дітей уявлень про неживу природу після експериментального навчання представлені на діаграмі (рис. 1).

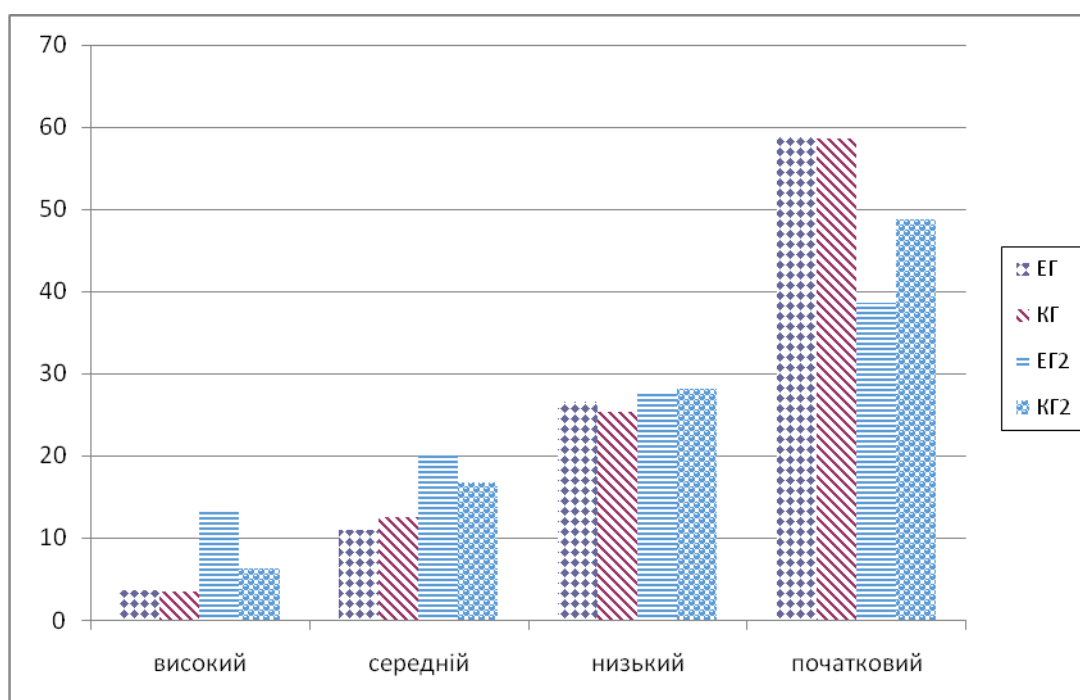

Рис. 1. Порівняльна діаграма рівнів сформованості уявлень про неживу природу експериментальної та контрольної груп до (ЕГ, КГ) і після (ЕГ2, КГ2) навчання

На кінцевому етапі формувального етапу дослідження кількість дітей, які виявили високий рівень сформованості уявлень про неживу природу збільшилася із 3,6 % до 13,5 % (ЕГ) та з 3,4 % до 6,3 % (КГ). Разом з тим, зменшилася кількість дітей, які мали початковий рівень сформованості уявлень із 58,9 % до 38,6 % (ЕГ) та з 58,6 % до 48,8 % (КГ). Але, як показує аналіз статистичного критерію ϕ^* позитивна динаміка характерна лише для експериментальної групи, адже для високого рівня показник $\phi^* = 2,28$ в ЕГ, а в КГ він є несуттєвим і $\phi^* = 0,70$. Така сама особливість спостерігається і в показниках змін початкового рівня сформованості уявлень – для ЕГ $\phi^* = 2,28$ і є значущим, а в КГ зміни не підкріплені достатнім значенням статистичного критерію $\phi^* = 1,02$.

Таким чином, отримані результати показали позитивну динаміку у сформованості уявлень про неживу природу в старших дошкільників зі зниженим зором контрольної групи за всіма виділеними компонентами (когнітивним, практичним та поведінковим), що свідчить про ефективність запропонованої нами методики роботи із їх формування.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретико-експериментального дослідження з проблеми формування у старших дошкільників зі зниженим зором уявлень про об'єкти та явища неживої природи зроблено теоретичні та практичні узагальнення.

1. Виявлено значний інтерес науковців та практиків до питань формування природничих уявлень у дошкільників з нормальним зором, пошуку методів та шляхів їх формування у дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Однак, має місце недостатня розробленість проблеми діагностування та формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у старших дошкільників зі зниженим зором.

2. Для дітей з пограничним та зі зниженим зором характерний початковий рівень сформованості уявлень про об'єкти неживої природи. Старші дошкільники зі зниженим зором мають різко обмежений запас уявлень про них у порівнянні зі зрячими ровесниками. Найкращі результати сформованості уявлень у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором про неживу природу отримані за когнітивним компонентом, найгірші – за практичним. Даній категорії легше узагальнити уявлення в назвах, виділити ознаки об'єкта неживої природи при безпосередньому сприйманні (когнітивний компонент), але їм значно важче (через низький рівень пізнавальної активності та недостатній чуттєвий досвід) встановити практичне призначення об'єктів неживої природи в житті та діяльності людей (практичний компонент) та діяти з ними (поведінковий компонент).

3. Встановлено, що основними причинами несформованості уявлень про неживу природу у дошкільників зі зниженим зором є низький рівень їх пізнавальної активності та певні труднощі у формуванні предметних уявлень (знаходження необхідної інформації, виділення суттєвого; здійснення операцій порівняння, узагальнення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, оперування поняттями; відтворення інформації з власного досвіду; складність застосування знань у нестандартних ситуаціях; здійснення самоконтролю та самооцінки в процесі виконання завдань, що виявляється у некритичності до помилок сприймання зорових образів, образ сприймається без співвідношення з реальним предметом в об'єктивній дійсності).

4. Визначено особливості уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором: недостатній запас уявлень, а також словниковий запас, необхідний для позначення та опису об'єктів неживої природи; наявні уявлення фрагментарні, схематичні та недостатньо усвідомлені; діти відчують ускладнення у виділенні форми, розмірів, оцінці положення об'єктів неживої природи; не знають про їх практичне

призначення в житті та діяльності людей; не вміють діяти з об'єктам неживої природи та використовувати у самостійній творчій діяльності із врахуванням їх властивостей; спостерігаються неадекватні дії з об'єктами неживої природи та намагання уникнути подальшої взаємодії з ними; можуть узагальнювати уявлення про неживу природу в назвах, виділяти їх ознаки при безпосередньому сприйманні та активному педагогічному керівництві педагога.

Встановлено загальну тотожність здібностей до оволодіння природничими уявленнями у дітей з нормальним та зі зниженим зором, яка визначає наявність потенційних можливостей у формуванні уявлень про об'єкти та явища неживої природи у старших дошкільників зі зниженим зором в умовах спеціально організованого корекційного навчання.

5. Розроблено методику корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором, яка базувалася на загальнодидактичних і спеціальних принципах навчання й виховання дітей зі зниженим зором, а також специфічних принципах екологічної освіти; враховувала комплексний підхід до формування уявлень, в тому числі між педагогами дошкільного закладу та батьками, а також створення екологічно-розвиткового середовища.

6. Доведено ефективність запропонованої методики корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи, що підтверджує вагомим зростання показників рівнів сформованості уявлень про неживу природу у дітей ЕГ порівняно з КГ. Високий рівень сформованості уявлень про неживу природу збільшився із 3,6 % до 13,5 % дітей (ЕГ) та з 3,4 % до 6,3 % (КГ). Разом з тим, зменшилася кількість дітей, які мали початковий рівень сформованості уявлень із 58,9 % до 38,6 % (ЕГ) та з 58,6 % до 48,8 % (КГ). Дані позитивних змін в експериментальній групі в порівнянні із контрольною підтверджено розрахунком коефіцієнта Фішера.

Проведене дослідне формування уявлень про неживу природу у дошкільників зі зниженим зором зумовлює доцільність подальших досліджень шляхів та засобів формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи на різних вікових етапах, їх включення до змісту навчальної роботи, науково-методичного та дидактичного забезпечення формування природничих уявлень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рахуба Н. О. Вивчення особливостей уявлень про предмети навколишнього світу у дітей з порушеннями зору в психолого-педагогічній літературі / Н. О. Рахуба // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. пр. / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2011. – Вип. 4 (12). – С. 127-134.
2. Рахуба Н. О. Дослідження формування уявлень про природу у дітей дошкільного віку з нормальним та зі зниженим зором в психолого-

педагогічній літературі / Н. О. Рахуба // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. пр. / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2011. – Вип. 5 (13). – С. 183-191.

3. Рахуба Н. О. Методика дослідження уявлень про неживу природу у старших дошкільників зі зниженим зором. / Н. О. Рахуба // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. пр. / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2013. – Вип. 8 (16). – С. 170-181.

4. Рахуба Н. О. Вивчення рівня сформованості уявлень про об'єкти неживої природи у старших дошкільників з нормальним та порушеним зором за поведінковим компонентом / Н. О. Рахуба // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац-го ун-ту імені Івана Огієнка. Серія : «Соціально-педагогічна». – Вип. 23. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 232-240.

5. Рахуба Н. О. Особливості уявлень про об'єкти неживої природи у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору / Н. О. Рахуба // Науковий, навчальний, інформаційний журнал «Особлива дитина: навчання і виховання». – К. : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. – № 1 (69). – С. 72-78.

6. Рахуба Н. О. Особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку з порушеним зором про практичне призначення об'єктів неживої природи в життєдіяльності людей / С. В. Федоренко, Н. О. Рахуба // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. (Серія 19. «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»). – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 26. – С. 242-246.

7. Рахуба Н. О. Принципи та педагогічні умови формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором / С. В. Федоренко, Н. О. Рахуба // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. пр. / [відп. ред. Є. П. Синьова]. – Київ : НПУ, 2013. – Вип. 9 (17). – С. 109-120.

8. Рахуба Н. О. Методика вивчення компетентності батьків та педагогів з ознайомлення дітей із освітньою лінією «Дитина в природному довкіллі» / Н. О. Рахуба // Теорія і практика тифлопедагогіки : наук.-практ. ж-л. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – 2013. – № 8. – С. 21-26.

АНОТАЦІЇ

Рахуба Н.О. Особливості формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячене актуальній психолого-педагогічній проблемі формування уявлень про неживу природу у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором. Визначено, що природничі

уявлення у дітей з порушеннями зору розвиваються в умовах активної діяльності відповідно до загальних закономірностей психічного розвитку дитини, але внаслідок обмеженості зорового сприймання має свої специфічні особливості.

Обґрунтовано методику корекційно-педагогічної роботи з формування уявлень про об'єкти та явища неживої природи у даної категорії дітей, яка базувалася на загальнодидактичних і спеціальних принципах навчання й виховання дітей зі зниженим зором, а також специфічних принципах екологічної освіти; враховувала комплексний підхід до формування уявлень, в тому числі між педагогами дошкільного закладу та батьками, а також створення екологічно-розвиткового середовища. Доведено ефективність експериментальної методики

Ключові слова: старший дошкільний вік, діти зі зниженим зором, уявлення, нежива природа, методика, корекційно-педагогічна робота.

Рахуба Н.А. Особенности формирования представлений о неживой природе у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертационное исследование посвящено актуальной психолого-педагогической проблеме формирования представлений о неживой природе у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением. Установлено, что представления о природе у детей с нарушениями зрения развиваются в условиях активной деятельности в соответствии с общими закономерностями психического развития ребенка, но вследствие ограниченности зрительного восприятия имеют свои специфические особенности.

Изучение особенностей формирования представлений о неживой природе у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением осуществлялось по трем группам критериев: когнитивным (выявление имеющегося запаса представлений об объектах неживой природы), практическим (выявление представлений о практическом назначении объектов неживой природы в жизнедеятельности людей, готовность и стремление с ними взаимодействовать) и поведенческим (умение действовать с объектами неживой природы).

Определены основные причины несформированности представлений о неживой природе у дошкольников со сниженным зрением, а именно: низкий уровень познавательной активности и определенные трудности в формировании предметных представлений (нахождение необходимой информации, выделение существенного; осуществление операций сравнения, обобщения, установления причинно-следственных связей, оперирование понятиями; воспроизведение информации из собственного опыта; сложность

применения знаний в нестандартных ситуациях; осуществление самоконтроля и самооценки в процессе выполнения заданий, что проявляется в не критичности к ошибкам восприятия зрительных образов, образ воспринимается без соотношения с реальным предметом в объективной действительности).

Установлены особенности представлений о неживой природе у старших дошкольников со сниженным зрением: недостаточный запас представлений, а также словарный запас, необходимый для обозначения и описания объектов неживой природы; имеющиеся представления фрагментарны, схематические и недостаточно осознаны; дети испытывают затруднения в выделении формы, размеров, оценке положения объектов неживой природы; не знают о практическом назначении объектов неживой природы в жизни и деятельности людей; не умеют действовать с объектам неживой природы и использовать в самостоятельной творческой деятельности с учетом их свойств; наблюдаются неадекватные действия с объектами неживой природы и попытки избежать дальнейшего взаимодействия с ними; могут обобщать представления о неживой природе в названиях, выделять их признаки при непосредственном восприятии и активном педагогическом руководстве педагога.

Разработана методика коррекционно-педагогической работы по формированию представлений об объектах и явлениях неживой природы у данной категории детей, которая базировалась на общедидактических и специальных принципах обучения и воспитания детей со сниженным зрением, а также специфических принципах экологического образования; учитывала комплексный подход к формированию представлений, в том числе между педагогами дошкольного учреждения и родителями, а также создание экологически развивающей среды. Основными методами ознакомления детей с объектами и явлениями неживой природы были: демонстрация и обследование объектов восприятия, наблюдения, рассказы, объяснения, элементарные опыты, моделирование, игры с природными материалами и тому подобное.

Сравнение показателей развития представлений о неживой природе у детей старшего дошкольного возраста со сниженным зрением экспериментальной и контрольной групп до и после специально организованного обучения подтвердило эффективность разработанной методики коррекционно-педагогической работы.

Ключевые слова: старший дошкольный возраст, дети со сниженным зрением, представления, неживая природа, методика, коррекционно-педагогическая работа.

Rakhuba N.O. Peculiarities of imagination formation about inanimate nature of visually impaired preschoolers. – Manuscript.

Scientific thesis for a candidate's degree in pedagogical sciences in specialty 13.00.03 – correctional pedagogy. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

Dissertation covers significant psychological and educational issue of attention development in visually impaired preschoolers. It has been determined that imagination of children with visual impairments about nature develops under circumstances of dynamic activities in accordance with the general regularities in mental development of a child, however due to limited visual perception has certain specific features.

The methodology of correctional and educational work with formation of representations in this category of children about objects and inanimate nature phenomena has been proved, which was based on general educational and special educational principles and education of visually impaired children together with specific principles of environmental education; a comprehensive approach of imagination formation, including that one between preschool teachers and parents, was taken into account as well as creation of eco-developmental environment. The efficiency of experimental methodology was proven.

Keywords: senior preschool age, visually impaired preschoolers, imagination, inanimate nature, methodology, correctional and educational work.